

О. К. Черновський,

доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри юридичної психології
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича,
заслужений юрист України

УДК 343.8

КРИТЕРІЇ БРЕХНІ В ПОКАЗАННЯХ ОБВИНУВАЧЕНИХ: ПОГЛЯД З-ЗА ГРАТ

Хоча вчення про вербальні і невербальні поведінкові ключі до брехні є відносно молодого та неточною наукою, проте воно може і повинно відігравати корисну роль у процесі досудового і судового слідства. На його важливості наголошують навіть обвинувачені та засуджені, які в абсолютній більшості вірять у те, що брехню в показаннях особи можна виявити. Законним можна вважати лише те судові рішення, яке ухвалене на підставі правдивих показань.

Ключові слова: критерії брехні, показання, судові рішення, законність.

Стаття 370 КПК України зобов'язує суди виносити законні, обґрунтовані та вмотивовані рішення, де під законністю розуміється ухвалення рішення компетентним судом згідно з нормами матеріального права з дотриманням вимог щодо кримінального провадження, передбачених КПК України, обґрунтованістю — ухвалення рішення судом на підставі об'єктивно з'ясованих обставин, які підтвержені доказами, дослідженими під час судового розгляду та оціненими судом відповідно до ст. 94 КПК України та вмотивованістю — наведення належних і достатніх мотивів та підстав його ухвалення. Судовому рішенню передує етап оцінки доказів, під час якого слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожний доказ з точки зору належності, допустимості, досто-

вірності, а сукупність зібраних доказів — з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення.

Проте такі прості вимоги закону виконати на практиці не так легко, враховуючи бажання кожної сторони довести свою правоту та добитися бажаного результату.

І основною перешкодою на даному шляху є застосування обвинуваченими брехні.

О. М. Столяренко справедливо зазначає, що таємниця і брехня лежать в основі злочинної діяльності. Будучи затриманим як підозрюваний чи обвинувачений, злочинець часто з метою уникнення кримінальної відповідальності або зниження ступеня своєї вини умисно намагається ввести органи досудового розслідування в оману, використовуючи різні способи брехні. Він вдається до вимислу та перекручує реальні факти [1, с. 287]. Брехня в залі судових засідань є

викликом судді, для виявлення якої останній повинен володіти поведінковими ключами й умінням концентрувати увагу.

Дослідженню брехні в показаннях обвинувачених приділяли увагу такі вчені як Д. Е. Андерсон (D. E. Anderson), В. М. ДеПауло (B. M. DePaulo), М. Е. Ансфілд (M. E. Ansfield), Ф. Е. Інбау (F. E. Inbau), Д. Е. Рейд (J. E. Reid), Д. П. Баклі (J. P. Buckley), В. Л. Морріс (Wendy L. Morris), П. А. Гранхаг (Par Anders Granhag), Л. А. Струмвалл (Leif A. Stromwall), А. М. Столяренко та інші.

Метою статті є аналіз запропонованих обвинуваченими та засудженими критеріїв для виявлення брехні, а також аналіз їхньої оцінки критеріїв брехні, узагальнених науковцями-дослідниками даної теми.

На судовому слідстві заново досліджуються всі докази у справі, проводяться допити свідків, експертів, потерпілих і, звичайно ж, підсудних. Стаття 351 КПК України встановлює процедуру допиту обвинуваченого, в якій суддя наділений правом ставити запитання для уточнення і доповнення відповідей. Ці повноваження є надзвичайно важливими та незамінними для судді, і часто через пасивність інших учасників процесу — єдиним способом отримання необхідної інформації.

Проводячи допит у суді, суддя повинен зважати на те, що на питання про винуватість у скоєнні злочину винні підсудні можуть узагалі уникати прямої відповіді. Натомість скажуть, що через стан сп'яніння чи інші причини нічого не пам'ятають. Наполягання на нездатності пам'ятати чи згадати варто піддавати підозрі, оскільки це ознака прихованого припущення вини. Дослідження П. А. Гранхага — професора факультету психології Гетеборського університету та Л. А. Струмвалла — наукового співробітника цієї ж установи, виявили, що винна особа, так само, як і невинна, буде або заперечувати свою вину (як мінімум, вказувати на провали в пам'яті), або

зизнаватися у злочині. Саме тому необхідно зважати на вербальні та невербальні ключі як імовірні натяки на брехню [2, с. 15].

До таких вербальних та невербальних ключів вчені П. А. Гранхаг, Л. А. Струмвалл, В. М. ДеПауло та В. Л. Морріс віднесли наступне:

1) підозрюваний (обвинувачений) вказує, що не може нічого згадати через стан сп'яніння, провали у пам'яті;

2) розповідь обвинуваченого нечітка і незмістовна;

3) особа виглядає напруженою, переживає;

4) розповідь особи виглядає відособленою, обвинувачений говорить від третьої особи;

5) у розповіді мало конкретних фактів;

6) підозрюваний (обвинувачений) відмовляється співпрацювати зі слідством;

7) обвинувачений під час розповіді часто посміхається;

8) підозрюваний (обвинувачений) намагається говорити «по мінімуму»;

9) підозрюваний (обвинувачений) розповідає історію, яка є занадто хорошою, щоб бути правдивою;

10) підозрюваний (обвинувачений) хвилюється;

11) підозрюваний (обвинувачений) під час розмови робить паузу, щоб придумати історію [2, с. 15–38].

Проте самі ж упорядники даного переліку обґрунтовано заявляють, що вчення про вербальні і невербальні поведінкові ключі до брехні є неточною наукою і, можливо, завжди такою і буде. Вони лише запропонували натяки на певні види поведінки, яка більш-менш ймовірна у випадку, коли підозрюваний бреше. Їхні наукові припущення можуть мати певну цінність лише у тому випадку, коли більш переконливі докази, такі як ДНК-тести, не доступні або не виявлені [2, с. 15].

Проте неможливо суду ухвалити законне та справедливе рішення, коли частина доказів не відповідає дійсності та є результатом брехні, а сукупності всіх до-

казів недостатньо для відновлення об'єктивної картини злочину.

Враховуючи дані виклики, нами було прийнято рішення провести нове дослідження актуальності вербальних та невербальних ключів до брехні, запропонованих вченими П. А. Гранхагом, Л. А. Струмваллом та іншими. Для цього лабораторія кафедри юридичної психології Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича на базі Чернівецької установи виконання покарань № 33 (далі — ЧУВП № 33) та Сокирянської виправної колонії № 67 (далі — СВК № 67) провела науково-практичне дослідження, під час якого обвинуваченим та засудженим було запропоновано вказати критерії, за якими вони самі виявляли б ознаки брехні на місці слідчого та прокурора, а також надали оцінку запропонованому вченими переліку критеріїв, які можуть вказувати на неправдивість показань особи.

Опрацювавши результати, насамперед ми змушені констатувати той факт, що особи, які знаходяться в місцях неволі, значно категоричніші за науковців у своїх твердженнях щодо можливості виявити особу, котра бреше і не хоче зізнатися у злочині, який дійсно вчинила.

злочини, вражаючи високий, а строк перебування особи в неволі лише збільшує це число. Окрім того, тяжкість злочину, інкримінованого особі, збільшує кількість прихильників діагностики брехні.

Проте конкретизація запитання та прохання вказати те, на що необхідно звернути увагу для виявлення брехні в допитуваного, критично знизило загальне число відповідей. Зокрема, лише 12,6% опитаних в ЧУВП № 33 взагалі вказали свій варіант відповіді, і ним виявилася поведінка особи. Одна особа раридно застосовувати детектор брехні.

З приводу респондентів із СВК № 67 — то за результатами опрацювання їхніх відповідей неможливо виділити якусь тенденцію. Проте окремі із них радили звертати увагу на поведінку, характер, очі, покладатися на інтуїцію, зіставляти факти під час допиту, звертати увагу на такі факти, як що людина багато виправдовується, на випадки заїкання та переживання, на міміку, на необхідність уважно слухати, на реакцію на запитання та період відповіді на нього, на різку зміну інтонації, необхідність застосування детектора брехні тощо.

Значно краща ситуація з позицією респондентів щодо запропонованого вче-

Таблиця 1.

Залежність тяжкості злочину, який інкримінується особі, від її прихильності до можливості діагностики брехні

Тяжкість злочину	ЧУВП № 33	СВК № 67
Невеликої тяжкості	9.7%	18.6%
Середньої тяжкості	16.5%	29.9%
Тяжкий	29%	22.7%
Особливо тяжкий	11.7%	9.3%

Зокрема, 67% респондентів із ЧУВП № 33 вказали на те, що можна виявити неправдиві показання обвинувачених, і лише 23% заперечили цьому. Водночас 80% засуджених із СВК № 67 також дали позитивну відповідь та це питання, і лише 15,5% — негативну. Отже, число прихильників ідеї виявлення фактів брехні в показаннях осіб, які вчинили

ними переліку критеріїв неправдивості, який обвинувачені та засудженні мали оцінити за 10-бальною шкалою, де 1 бал — найменш важливий критерій, 10 балів — найважливіший критерій.

Опрацьовуючи їхні відповіді з даної проблематики, ми стикнулися з новою проблемою: як вираховувати результат — за простою більшістю респонден-

тів, які оцінили конкретний критерій на 10 балів, чи брати сумарну кількість осіб, які надали певному критерію хоча б 5 і більше балів. Оскільки метод сумарної більшості видався нам більш об'єктивним, оскільки враховував позицію більшої кількості респондентів, а метод простої більшості також має право на існування, оскільки чітко показує критерії брехні з найвищим балом, нами було прийнято рішення провести підрахунки за двома вказаними методами.

Отже, за методом простої більшості респондентів, які оцінили конкретний критерій на 10 балів, результати розподілилися наступним чином:

— 18,9% — підозрюваний (обвинувачений) відмовляється співпрацювати зі слідством;

— 17,8% — підозрюваний (обвинувачений) хвилюється;

— 16,7% — підозрюваний (обвинувачений) розповідає історію, яка є занадто хорошою, щоб бути правдивою;

— 15,6% — підозрюваний (обвинувачений) вказує, що не може нічого згадати через стан сп'яніння, провали у пам'яті;

— 14,5% — підозрюваний (обвинувачений) під час розмови робить паузу, щоб придумати історію.

Решта набрали значно менший результат, який виглядає наступним чином:

— 8,9% — у розмові мало конкретних фактів;

— 7,8% — особа виглядає напруженою, переживає;

— 6,7% — розповідь особи виглядає відособленою, обвинувачений говорить від третьої особи;

— 6,7% — підозрюваний (обвинувачений) намагається говорити «по мінімуму»;

— 5,6% — розповідь обвинуваченого нечітка і незмістовна;

— 5,6% — обвинувачений під час розповіді часто посміхається.

У свою чергу, за методом сумарної кількості осіб, які надали певному критерію 5 і більше балів, оцінка респондентами всіх критеріїв коливається від

41,1% до 53,3%, тобто є переконливою, а результати виглядають наступним чином:

— 53,3% — підозрюваний (обвинувачений) хвилюється;

— 51,1% — підозрюваний (обвинувачений) розповідає історію, яка є занадто хорошою, щоб бути правдивою;

— 51,1% — підозрюваний (обвинувачений) вказує, що не може нічого згадати через стан сп'яніння, провали у пам'яті;

— 46,7% — особа виглядає напруженою, переживає;

— 46,7% — у розповіді мало конкретних фактів;

— 44,4% — розповідь обвинуваченого нечітка і незмістовна;

— 44,4% — розповідь особи виглядає відособленою, обвинувачений говорить від третьої особи;

— 44,4% — підозрюваний (обвинувачений) під час розмови робить паузу, щоб придумати історію;

— 43,3% — підозрюваний (обвинувачений) відмовляється співпрацювати зі слідством;

— 43,3% — підозрюваний (обвинувачений) намагається говорити «по мінімуму»;

— 41,1% — обвинувачений під час розповіді часто посміхається.

За результатами застосування вказаних методів підрахунку нами встановлено три критерії брехні, які повторюються в перших четвірках обох результатів:

— підозрюваний (обвинувачений) хвилюється;

— підозрюваний (обвинувачений) розповідає історію, яка є занадто хорошою, щоб бути правдивою;

— підозрюваний (обвинувачений) вказує, що не може нічого згадати через стан сп'яніння, провали у пам'яті.

Саме ці критерії, на думку обвинувачених та засуджених, є найпершими індикаторами брехні в показаннях особи.

Висновки

Абсолютна більшість респондентів — 67% обвинувачених та 80% засуджених — вважають, що брехню в показаннях особи можна виявити. В цьому вони суттєво відрізняються від науков-

ців, які вважають вчення про вербальні і невербальні поведінкові ключі до брехні неточною наукою, яка, можливо, завжди такою і буде. Проте особи, які знаходяться в умовах неволі, неохоче пропонують свої критерії брехні, зокрема, лише 12,6% обвинувачених взагалі вказали свій варіант відповіді, яким виявилася поведінка особи. Одна особа радила застосовувати детектор брехні. Засуджені особи радять звертати увагу на поведінку, характер, очі, покладатися на інтуїцію, зіставляти факти під час допиту, краще перевіряти такі факти, як людина багато виправдовується, випадки заїкання та переживання, міміку, необхідність уважно слухати, реакцію на запитання та період відповіді на нього, різку зміну інтонації, необхідність застосування детектора брехні тощо.

Тобто обидві категорії респондентів у своїх варіантах відповідей мають на увазі вербальні та невербальні поведінкові ключі до брехні, які є об'єктом дослідження науковців уже багато років.

З провладу запропонованих науковцями критеріїв брехні обвинувачені та засуджені висловили свою переважну згоду, при цьому чітко виділивши і наголосивши на наступних: хвилювання підозрюваного (обвинуваченого), розповідь історії, яка є занадто хорошою, щоб бути правдивою, вказівка допитуваного на те, що не може нічого згадати через стан сп'яніння, провали у пам'яті. Тому саме в цьому напрямі ми пропонуємо зосередити подальші наукові дослідження, залучивши додатково до них слідчих, прокурорів та суддів.

Список використаної літератури

1. Столяренко А. М. Прикладная юридическая психология. М.: Юнити-Дана, 2001. 472с.
2. Granhag P. A. The Detection of Deception in Forensic. Stromwall Leif A. // Cambridge University Press. 2004. 348 с.
3. Anderson D. E. Cognitive and motivational processes underlying truth bias. Unpublished doctoral dissertation, University of Virginia. 1999.
4. DePaulo B. M., Lindsay J. J., Malone B. E., Muhlenbruck L., Charlton K., and Cooper H. (2003). Cues to deception. Psychological Bulletin, 129, 74–118.

Черновский А. К. Критерии лжи в показаниях обвиняемых: взгляд из-за решетки. Хотя учение о вербальных и невербальных поведенческих ключах ко лжи является относительно молодой и неточной наукой, однако оно может и должно играть полезную роль в процессе досудебного и судебного следствия. Его важность отмечают даже обвиняемые и осужденные, которые в абсолютном большинстве верят в то, что ложь в показаниях лица можно выявить. Законным можно считать лишь то судебное решение, которое принято на основании правдивых показаний.

Ключевые слова: критерии лжи, показания, судебное решение, законность.

Chernovsky A. K. Criteria of lie in the defendants testimonies: look from behind the bars. Although study of verbal and non-verbal behavioural cues to deception is relatively young an inexact science, however it can and must play a useful role in the process of pre-trial and trial investigation. Its importance is emphasized even defendants and convicts, who strongly believe that deception in the person testimonies can be detected. Court decision may be legal unless it based on deceitful testimonies.

Key words: criteria of lie, testimony, court decision, legitimacy.